

در آمدمی بر شاخص‌های بانکداری اسلامی

مؤلف: براد محقق نیا و همکاران

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
اصفهان

۱۳۹۴

این پژوهش حمایت مالی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری در سال ۱۳۹۲ در مرکز پژوهش‌های کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر به انجام رسیده است.

- سرناسه : محقق‌نیا، محمدجواد،
- عنوان و نام پدیدآور : درآمدی بر شاخص‌های بانکداری اسلامی - محمدجواد محقق‌نیا و همکاران؛ [برای] مرکز پژوهش‌های کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴
- مشخصات ظاهری : ۳۶۴ ص.
- شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۹۲۱-۷
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
- موضوع : بانک و بانکداری -- جنبه‌های مذهبی - اسلام.
- موضوع : بانک و بانکداری - ایران.
- شناسه افزوده : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- رده‌بندی کنگره : م ۴۳۳/۲۲/۲۳۰ BP
- رده‌بندی دیویی : ۳۹۷/۴۸۳۳
- شماره کتاب‌شناسی ملی : ۳۳۳۹۰۴

۱۱۴۸

شمارهٔ ردیف

اقتصاد - ۲۲

شمارهٔ موضوعی

۱۳۹۴ - ۱۱

■ درآمدی بر شاخص‌های بانکداری اسلامی

● مؤلف: محمدجواد محقق‌نیا و همکاران

● ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

● چاپ: نگارش

● نوبت چاپ و تاریخ چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۴

● شمارگان: ۱۰۰۰

● قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

○ دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

تلفن و نمابر: ۰۲۵-۲۷۷۴۳۳۲۶

○ شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

تلفن: ۰۲۵-۲۲۱۱۳۶۲۹

○ آفتاب پنهان: ۰۹۱۹۲۵۱۱۰۳۶

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۱۹	فصل اول: شاخص عدالت معنوی در بانکداری اسلامی
۲۰	۱. مقدمه
۲۱	۲. مبانی نظری
۲۱	۲-۱. اهمیت عدالت در آموزه‌های اسلامی
۲۷	۲-۲. تعریف عدالت اقتصادی
۲۸	۲-۲-۱. نقد و بررسی تعاریف عدالت در اقتصاد متعارف
۵۰	۲-۲-۲. تعریف عدالت اقتصادی در آموزه‌های اسلامی
۵۰	۲-۲-۲-۱. بررسی لغوی عدالت
۵۳	۲-۲-۲-۲. بررسی اصطلاحی
۵۵	۲-۳. حقوق اقتصادی در بانکداری اسلامی
۵۶	۲-۳-۱. تعریف حق
۵۹	۲-۳-۲. منشأ حق
۶۱	۲-۳-۳. انواع استحقاق در بانکداری اسلامی
۶۲	۲-۳-۳-۱. استحقاق در حیطه «تجهیز منابع بانکی»
۶۳	۲-۳-۳-۱-۱. حقوق سهامداران
۶۵	۲-۳-۳-۱-۲. حقوق سپرده‌گذاران
۷۲	۲-۳-۳-۲. استحقاق در حیطه «تخصیص منابع بانکی»

۳. اصول و شاخص‌های عدالت در بانکداری اسلامی ۸۰
- ۳-۱. اصل برابری و شاخص‌های عدم تبعیض ۸۱
- ۳-۱-۱. شاخص برابری سهامداران در مشارکت، رأی و حضور در مجامع عمومی ۸۴
- ۳-۱-۲. شاخص برابری سهامداران در آگاهی از فعالیت‌های بانک ۸۴
- ۳-۱-۳. شاخص عدم تبعیض میان کارکنان در محاسبه دستمزد و پاداش متناسب با تحصیلات و مسئولیت ۸۵
- ۳-۱-۴. شاخص برابری کارکنان در ارزیابی سازمانی ۸۵
- ۳-۱-۵. شاخص برابری مشتریان در آگاهی از مقررات و روند کاری بانک‌ها ۸۵
- ۳-۱-۶. شاخص عدم تبعیض میان مشتریان در تسریع ارائه خدمات بانکی ۸۶
- ۳-۱-۷. شاخص برابری مشتریان در دسترسی آسان به مدیران و برخورد کریمانه با ایشان ۸۶
- ۳-۱-۸. شاخص عدم تبعیض میان مشتریان واجد شرایط در بهره‌مندی از خدمات بانکی (اعم از خدمات بانکی، تسهیلات مصرفی، تسهیلات تولیدی) ۸۶
- ۳-۲. اصل التزام به مفاد قرارداد و داخل‌های استیفای حقوق طرفین قراردادهای بانکی ۸۹
- ۳-۲-۱. شاخص استیفای حقوق سهامداران از سود و ذخایر بانک ۹۲
- ۳-۲-۲. شاخص عدم افزایش تعهدات مالی سهامداران ۹۳
- ۳-۲-۳. شاخص رعایت اهداف و انگیزه‌های سهام‌گذاران (عدم انحراف از قرض‌الحسنه در سپرده‌های قرض‌الحسنه) ۹۳
- ۳-۲-۴. شاخص برخورداری سپرده‌گذاران از سود سپرده در بستن‌های میان مدت و بلندمدت و برخورداری از سایر امتیازات ۹۳
- ۳-۲-۵. شاخص انجام کامل تعهدات مندرج در قرارداد ۹۴
- ۳-۲-۶. شاخص پرداخت به‌موقع دیون و مطالبات ۹۴
- ۳-۳. اصل هم‌سویی با اهداف نظام اقتصادی اسلامی و شاخص‌های محرومیت‌زدایی سیستم بانکی ۹۴
- ۳-۳-۱. شاخص برخورداری فقرا از تسهیلات مصرفی ۹۷
- ۳-۳-۲. شاخص برخورداری فقرا از تسهیلات تولیدی در جهت اشتغال‌زایی برای ایشان ۹۸
- ۳-۴. اصل عدم تداول ثروت میان اغنیا و شاخص‌های توازن اجتماعی در سیستم بانکی ۹۸
- ۳-۴-۱. شاخص توازن اجتماعی در مالکیت و امتیازات بانکی دهک‌های بالای جامعه نسبت به

فهرست مطالب ۷

دهک‌های پایین.....	۱۰۱
۳-۴-۲. شاخص توازن منطقه‌ای در ارائه خدمات و تسهیلات مصرفی و تولیدی.....	۱۰۲
۳-۴-۳. شاخص ارائه خدمات و تسهیلات در جهت رشد متوازن بخش‌های اقتصادی.....	۱۰۲
۳-۵. اصل قانون‌مداری در حکومت اسلامی و شاخص‌های التزام سیستم بانکی به قوانین حکومت اسلامی.....	۱۰۲
۳-۵-۱. شاخص عدم مفاسد اداری و اقتصادی.....	۱۰۴
۳-۵-۲. شاخص حق حاکمیت در دریافت سپرده قانونی.....	۱۰۴
۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۱۰۵
فهرست منابع.....	۱۰۹
فصل دوم: شاخص حسن الحسنه در بانکداری اسلامی.....	۱۱۳
۱. مقدمه.....	۱۱۴
۲. کلیات.....	۱۱۵
۲-۱. مفهوم قرض الحسنه.....	۱۱۵
۲-۲. قرض الحسنه در نگاه آیات و روایات.....	۱۱۵
۲-۳. احادیث و نظر فقیهان درباره آیات مورد بحث.....	۱۱۷
۲-۴. مؤیدات قرض الحسنه.....	۱۱۷
۳. قرض الحسنه و بانکداری اسلامی.....	۱۱۸
۳-۱. آیا قرض الحسنه وظیفه بانکداری اسلامی است؟.....	۱۱۸
۳-۲. ارتباط قرض الحسنه و حذف ربا.....	۱۱۹
۳-۳. لزوم هماهنگی بانکداری اسلامی با اهداف نظام اقتصادی اسلام.....	۱۲۱
۳-۴. حساب‌های قرض الحسنه در بانکداری اسلامی.....	۱۲۲
۳-۵. تبیین وظیفه بانکداری اسلامی در مورد قرض الحسنه با توجه به قانون بانکداری بدون ربا.....	۱۲۴
۳-۶. تجهیز منابع در سیستم بانکداری بدون ربا.....	۱۲۵
۳-۷. روش‌های تخصیص منابع در قانون عملیات بانکی بدون ربا.....	۱۲۶
۳-۸. عدم استفاده از ظرفیت‌های موجود در قانون عملیات بانکی بدون ربا.....	۱۲۷

- ۳-۹. انگیزه‌های مردم از اقبال به حساب‌های قرض‌الحسنه..... ۱۲۸
- ۳-۱۰. وظیفه و عملکرد بانک اسلامی در قبال این انگیزه‌ها..... ۱۲۹
۳. شاخص‌های قرض‌الحسنه..... ۱۳۰
- ۳-۱. تعریف شاخص با توجه به اهداف قرض‌الحسنه..... ۱۳۰
- ۳-۱-۱. اهداف قرض‌الحسنه در نگاه آیات و روایات..... ۱۳۰
- ۳-۱-۲. اهداف قرض‌الحسنه در قانون بانکداری بدون ربا..... ۱۳۱
- ۳-۲. کمیت‌پذیری اهداف..... ۱۳۱
- ۳-۱-۱. کمیت‌پذیری هدف نخست..... ۱۳۲
- ۳-۲-۱. کمیت‌پذیری هدف دوم..... ۱۳۳
- ۳-۳. شاخص پیشنهادی..... ۱۳۴
- ۳-۳-۱. تعریف شاخص با توجه به عملکرد مطلوب بانک در جانب تجهیز..... ۱۳۴
- ۳-۳-۱-۱. عملکرد مطلوب بانک در جانب تجهیز..... ۱۳۴
- ۳-۳-۱-۲. کمیت‌پذیری..... ۱۳۴
- ۳-۳-۱-۳. شاخص‌های پیشنهادی..... ۱۳۶
- ۳-۳-۲. تعریف شاخص با توجه به عملکرد مطلوب بانک در جانب تخصیص..... ۱۴۳
- ۳-۳-۲-۱. عملکرد مطلوب بانک در جانب تخصیص..... ۱۴۳
- ۳-۳-۲-۲. کمیت‌پذیری..... ۱۴۳
- ۳-۳-۲-۳. شاخص‌های پیشنهادی..... ۱۴۵
- ۳-۳-۳. تعریف شاخص با توجه به ویژگی‌های قرض‌الحسنه..... ۱۴۹
- ۳-۳-۳-۱. ویژگی‌های قرض‌الحسنه در روایات..... ۱۴۹
- ۳-۳-۳-۲. کمیت‌پذیری..... ۱۵۳
- ۳-۳-۳-۳. شاخص‌های پیشنهادی..... ۱۵۶
- ۳-۳-۴. تجمیع شاخص‌ها..... ۱۵۹
- ۳-۳-۴-۱. نمادگذاری..... ۱۶۲
- ۳-۳-۴-۲. محاسبه شاخص کل..... ۱۶۲
- فهرست منابع..... ۱۶۴

فصل سوم: شاخص ربا و حيله‌هاى آن در بانکدارى اسلامى.....	۱۶۵
۱. مقدمه.....	۱۶۶
۲. تعاریف و کلیات.....	۱۶۷
۲-۱. بانک.....	۱۶۷
۲-۲. شاخص.....	۱۶۷
۲-۳. انواع شاخص.....	۱۶۸
۲-۴. ویژگی‌هاى شاخص.....	۱۶۹
۲-۵. لزوم شاخص‌سازى در بانکدارى اسلامى.....	۱۶۹
۲-۶. ربا.....	۱۷۰
۲-۶-۱. انواع ربا.....	۱۷۰
۲-۶-۱-۱. رباى رضى.....	۱۷۰
۲-۶-۱-۲. رباى سملی.....	۱۷۱
۲-۷. حيله.....	۱۷۲
۲-۷-۱. حيله در لغت.....	۱۷۲
۲-۷-۲. حيله در اصطلاح.....	۱۷۳
۲-۸. پيشينه موضوع.....	۱۷۴
۳. دیدگاه امام خمینی (ره) پیرامون ربا و حيله‌هاى آن.....	۱۷۵
۳-۱. اقسام ربا.....	۱۷۵
۳-۲. بررسى روایات تجویزکننده حيله‌هاى ربا.....	۱۷۹
۳-۳. بررسى شهرت فتوایى.....	۱۸۴
۴. معیارهاى شناسایى ربا و حيله‌هاى آن.....	۱۸۵
۴-۱. ربا و حيله‌هاى آن در عقد قرض.....	۱۸۶
۴-۲. ربا و حيله‌هاى آن در سایر عقود.....	۱۸۸
۴-۲-۱. نبود قصد جدی در قرارداد.....	۱۸۹
۴-۲-۱-۱. حيله‌هاىی که در آنها به هیچ‌وجه قصد نسبت به قرارداد وجود ندارد.....	۱۹۴
۴-۲-۱-۲. حيله‌هاىی که در آنها با وجود قصد، پایبندى به مفاد و شرایط قرارداد وجود	۱۹۴

- ندارد..... ۱۹۵
- ۲-۲-۴. حیلله‌هایی که در آنها قصد جدی وجود دارد ولی به انگیزه فرار از ربا انجام می‌شوند..... ۲۰۱
- ۲-۲-۱-۴. راه‌های شناسایی انگیزه فرار از ربا..... ۲۰۶
- ۲-۲-۴. استفاده از شروط از بین‌برنده تفاوت عقد موضوع قرارداد با عقد قرض ربوی..... ۲۱۲
- ۲-۲-۴. وجود حکمت‌های تحریم ربا در حیلله..... ۲۱۳
۵. تطبیق ربا و حیلله‌های آن در فعالیت‌های بانکی..... ۲۱۷
- ۵-۱. ربا و حیلله‌های آن در جانب تجهیز منابع..... ۲۱۸
- ۱-۱-۱. ربا و حیلله‌های آن در سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز..... ۲۱۸
- ۵-۱-۱-۱-۱. اشتراط زیاده عینی..... ۲۱۹
- ۵-۱-۱-۲. اشتراط زیاده حکمی..... ۲۲۰
- ۵-۱-۲. ربا و حیلله‌های آن در سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری..... ۲۲۶
- ۵-۱-۲-۱. اشتراط زیاده عینی..... ۲۲۷
- ۵-۱-۲-۲. اشتراط زیاده حکمی..... ۲۲۷
- ۵-۱-۳. ربا و حیلله‌های آن در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار..... ۲۲۹
- ۵-۱-۳-۱. نبود قصد جدی..... ۲۳۱
- ۵-۱-۳-۲. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی..... ۲۳۲
- ۵-۱-۳-۳. استفاده از شروط از بین‌برنده تفاوت قرارداد با عقد قرض..... ۲۳۲
- ۵-۱-۳-۴. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا..... ۲۳۲
- ۵-۲. ربا و حیلله‌های آن در جانب تخصیص منابع..... ۲۳۳
- ۵-۲-۱. ربا و حیلله‌های آن در وام قرض‌الحسنه..... ۲۳۳
- ۵-۲-۱-۱. اشتراط زیاده عینی..... ۲۳۳
- ۵-۲-۱-۱-۲. اخذ زیاده غیرمتعارف در ازای ارائه برخی خدمات..... ۲۳۴
- ۵-۲-۱-۱-۳. اشتراط خسارت و اخذ جریمه تأخیر تأدیه..... ۲۳۵
- ۵-۲-۱-۴. اشتراط زیاده حکمی..... ۲۳۶
- ۵-۲-۲. ربا و حیلله‌های آن در تسهیلات فروش اقساطی..... ۲۳۶
- ۵-۲-۲-۱. نبود قصد جدی..... ۲۳۶

- ۲۳۸..... ۵-۲-۱-۲. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی
- ۲۳۹..... ۵-۲-۱-۳. استفاده از شروط از بین برنده تفاوت قرارداد فروش اقساطی با عقد قرض ربوی
- ۲۳۹..... ۵-۲-۱-۴. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا
- ۲۴۰..... ۵-۲-۱-۵. اشتراط و اخذ خسارت و جریمه تأخیر تأدیه
- ۲۴۰..... ۵-۲-۳. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات اجاره به شرط تملیک
- ۲۴۱..... ۵-۲-۳-۱. نبود قصد جدی
- ۲۴۱..... ۵-۲-۳-۲. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی
- ۲۴۲..... ۵-۲-۳-۳. استفاده شروط از بین برنده تفاوت قرارداد با عقد قرض ربوی
- ۲۴۲..... ۵-۲-۳-۴. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا
- ۲۴۲..... ۵-۲-۳-۵. اشتراط و اخذ جریمه و خسارت تأخیر تأدیه
- ۲۴۲..... ۵-۲-۴. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات جعاله
- ۲۴۳..... ۵-۲-۴-۱. نبود قصد جدی
- ۲۴۴..... ۵-۲-۴-۲. نبود پایبندی نسبت به مفاد قرارداد
- ۲۴۴..... ۵-۲-۴-۳. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی
- ۲۴۵..... ۵-۲-۴-۴. استفاده از شروط از بین برنده تفاوت قرارداد با عقد قرض ربوی
- ۲۴۵..... ۵-۲-۴-۵. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا
- ۲۴۵..... ۵-۲-۴-۶. اشتراط و اخذ خسارت و جریمه تأخیر تأدیه
- ۲۴۵..... ۵-۲-۵. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات سلف
- ۲۴۶..... ۵-۲-۵-۱. نبود قصد جدی
- ۲۴۷..... ۵-۲-۵-۲. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی
- ۲۴۷..... ۵-۲-۵-۳. استفاده از شروط از بین برنده تفاوت قرارداد با عقد قرض ربوی
- ۲۴۸..... ۵-۲-۵-۴. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا
- ۲۴۸..... ۵-۲-۵-۵. اشتراط و اخذ جریمه و خسارت تأخیر تأدیه
- ۲۴۸..... ۵-۲-۶. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات خرید دین
- ۲۴۹..... ۵-۲-۷. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات مشارکت و مضاربه
- ۲۵۰..... ۵-۲-۷-۱. نبود قصد جدی

- ۲۵۳..... ۵-۲-۷-۲. انگیزه فرار از ربا با وجود قصد جدی
- ۲۵۴..... ۵-۲-۷-۳. استفاده از شروط از بین‌برنده تفاوت قرارداد یا عقد قرض ربوی
- ۲۵۷..... ۵-۲-۷-۴. وجود حکمت‌های ممنوعیت ربا
- ۲۵۷..... ۵-۲-۷-۵. اشتراط و اخذ خسارت و جریمه تأخیر تأدیه
- ۲۵۷..... ۵-۲-۸. ربا و حیل‌های آن در تسهیلات مساقات و مزارعه
- ۲۵۸..... ۵-۲-۹. ربا و حیل‌های آن در سرمایه‌گذاری مستقیم
- ۲۵۸..... ۵-۲-۹. خرید و نگهداری اوراق بهادار
- ۲۵۸..... ۵-۲-۹-۱. انجام پروژه‌های خاص اقتصادی
- ۲۵۸..... ۵-۳. ربا و حیل‌های آن در خدمات بانکی
- ۲۵۹..... ۵-۳-۱. خرید و فروش اوراق بهادار
- ۲۵۹..... ۵-۳-۱-۱. خرید و فروش اوراق سهام
- ۲۶۰..... ۵-۳-۱-۲. خرید و فروش اوراق با نرخ سود متغیر (اوراق مشارکت)
- ۲۶۴..... ۵-۳-۲. گشایش اعتبارات استواری
- ۲۶۶..... ۵-۴. ربا و حیل‌های آن در روابط بین بانک مرکزی و بانک‌های دیگر
- ۲۶۶..... ۵-۴-۱. سپرده‌های قانونی
- ۲۶۷..... ۵-۴-۲. سپرده‌های احتیاطی
- ۲۶۸..... ۵-۴-۳. اعطای وام از طریق تنزیل مجدد
- ۲۶۸..... ۵-۴-۴. عملیات بازار باز
- ۲۶۹..... ۵-۴-۴-۱. خرید و فروش اوراق مشارکت دولتی
- ۲۶۹..... ۵-۴-۴-۱. خرید و فروش اوراق منتشره بانک مرکزی
- ۲۷۶..... ۶. طراحی شاخص‌های ربا و حیل‌های آن در فعالیت‌های بانکی
- ۲۷۶..... ۶-۱. شاخص نسبت قراردادهای ربوی
- ۲۷۶..... ۶-۲. شاخص نسبت ارزش قراردادهای ربوی
- ۲۷۷..... ۶-۳. شاخص نسبت سود حاصل از ربا
- ۲۷۹..... ۶-۴. شاخص کل
- ۲۷۹..... ۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۲۸۱ فهرست منابع
۲۸۵ فصل چهارم: شاخص انطباق قراردادهای بانکی با ضوابط فقه اسلامی در حوزه تخصیص
۲۸۶ ۱. مقدمه
۲۸۸ ۲. مبانی نظری
۲۸۹ ۲-۱. ضوابط عمومی معاملات
۲۸۹ ۲-۱-۱. ربا
۲۸۹ ۲-۱-۱-۱. ربای قرضی
۲۹۰ ۲-۱-۱-۲. ربای معاملی
۲۹۱ ۲-۱-۲. ممنوعیت غرر
۲۹۶ ۲-۱-۳. ممنوعیت کفایت و برار
۳۰۳ ۲-۱-۴. ممنوعیت افسال باطل
۳۰۳ ۲-۱-۵. صوری نشدن معاملات
۳۰۸ ۲-۲. ضوابط و معیارهای اختصاصی قراردادهای بانکی
۳۰۹ ۲-۲-۱. بیع
۳۱۳ ۲-۲-۲. اجاره و اجاره به شرط تملیک
۳۱۳ ۲-۲-۲-۱. اجاره
۳۱۹ ۲-۲-۲-۲. اجاره به شرط تملیک
۳۲۰ ۲-۲-۳. شرکت
۳۲۳ ۲-۲-۴. مضاربه
۳۲۸ ۲-۳. ضوابط عمومی معاملات از منظر فقه اسلامی و عملیات بانکی
۳۳۴ ۳. شاخص انطباق قراردادهای بانکی با معیارها و ضوابط معاملات از منظر فقه اسلامی
۳۳۴ ۳-۱. شاخص‌های ممنوعیت غرر
۳۴۳ ۳-۲. شاخص ممنوعیت معاملات صوری
۳۴۸ ۴. اندازه‌گیری شاخص‌های انطباق عملکرد قراردادهای بانکی با موازین فقهی
۳۵۰ ۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۳۵۲ پیوست‌ها

۳۶۰ فهرست منابع

www.ketab.ir

پیشگفتار

بانکداری اسلامی پدیده‌ای نهایتاً شصت‌ساله است که واکنش گروهی از روشنفکران مسلمان به نقش بانک به عنوان یک واسطه مالی در فضای اقتصاد، تلقی می‌شد. این گروه از صاحب‌نظران مسلمان، با برکنار کردن بانک و ضرورت وجود یک واسطه مالی در اقتصاد، سعی کردند به جای تحریم مطلق یا مقید بانک، آن را با آموزه‌های اسلام، هماهنگ سازند. با وجود آنکه جمهوری اسلامی ایران، اولین کشوری نبود که سعی در حذف قوانین مغایر با اسلام از کل سیستم مالی خود داشت، این تلاش با پیروزی انقلاب اسلامی جان تازه‌ای یافت و رونق دوچندانی پیدا کرد. اکنون حدود سی سال از اجرای کج‌دار و مریز قانون بانکداری بدون ربا در ایران - که در زمان خود ابتکار قابل تقدیر تلقی می‌شد - می‌گذرد. این تلاش ارزشمند در شرایطی محقق گشت که امکان معطی حتی یک‌روزه سیستم بانکی وجود نداشت و لازم بود اصلاحات لازم توأم با ادامه کار سیستم بانکی به منصفه اجرا گذاشته شود. در این مدت سعی بر آن بوده است که نظام بانکی بر مبنای این قانون، بازسازی و تکمیل گردد، مشکلات آن کاهش یافته و در عین انطباق با اسرع مقدس، نیازهای گروه‌های هدف نیز در چارچوب پذیرفته‌شده تأمین گردد. از نظر بسیاری از پژوهشگران حوزه بانکداری اسلامی، اکنون نه شاهد تحقق صددرصد این اهداف متعالی هستیم و نه کسی می‌تواند ادعا کند که این اهداف صددرصد محقق نشده‌اند. در واقع آنچه رخ داده است نه آنقدر مستحکم و دلنشین بوده است که رضایت همه را جلب کند و نه آنچنان بوده است که واکنش صریح و محکم کسانی که دغدغه دین و اجرای احکام نورانی اسلام را دارند، برانگیزد؛ بل امر بین الامرین.

در این میان، برخی با بزرگ‌نمایی نیمه پُر لیوان، چشم خود را بر کاستی‌ها بسته‌اند و

برخی از سر دلسوزی و به امید اجرای حداکثری احکام الهی، نیمه خالی را برجسته‌تر و پررنگ‌تر جلوه داده‌اند. با این اوصاف، چه باید کرد؟ در واقع سؤال این است که ما چقدر در تحقق اهداف مدنظر از تدوین این قانون موفق بوده‌ایم؟ کاستی‌ها کدام‌اند؟ در چه سال‌هایی موفق‌تر بوده‌ایم؟ یا حتی کدام‌یک از بانک‌های کشور از دیگران موفق‌تر عمل کرده‌اند؟ و در نهایت راه چاره چیست؟

بدون تردید برای قضاوت درباره میزان موفقیت در اجرای شرع مقدس اسلام و تأمین نیازهای مالی جامعه در چارچوب شرع، ضروری است از شاخص‌هایی که توانایی محک این مهم را داشته باشد، بهره‌جوییم؛ اما این اول ماجراست. مفاهیم مورد نظر شرع همچون حذف ربا، رگام اول، و تحقق عدالت و ایفای مسئولیت‌های اجتماعی و مواردی از این دست در گام‌های بعد، نسیمی کیفی هستند که به سهولت به سنجه در نمی‌آیند. این دشواری وقتی بیشتر نمایان می‌شود که بدانیم بسیاری از حلال و حرام‌های شرعی بسته به نیت افراد هستند و کشف این نیت، بسیار مشکل و چه بسا محال است. در کشف ربوی بودن یک نقل و انتقال مالی، دقیقاً چنین مشکلاتی بروز می‌کند و به عنوان مثال، تأیید ربوی بودن یا نبودن اخذ تسهیلات از بانک، مافوق‌الضرایف افراد برمی‌گردد. این پیچیدگی‌ها به همراه تعدد فتاوی مراجع عظام تقلید - به خصوص در مسأله حیل ربا - کار را بسیار دشوار می‌سازد.

در این مجموعه سعی کرده‌ایم در چهار حوزه مرتبط با بانکداری اسلامی به کشف شاخص‌های حذف ربا، تحقق عدالت، غرر و قرض الحسنه به عنوان نمادی از ایفای مسئولیت‌های اجتماعی پردازیم. این کار به یقین ناقص و قابل تکمیل، حداقل سه سال اوقات مفید گروهی حداقل ده نفره را به خود اختصاص داده است که در این میان فضیلتی از جمند سعید مهدوی وفا در تدوین شاخص حذف ربا، سید مهدی معلمی در شاخص تحقق عدالت، مصطفی منتظری مقدم در شاخص غرر و علی‌اصغر هاشم‌پور در تدوین شاخص قرض الحسنه، نقش منحصربه‌فردی داشته‌اند که بر خود لازم می‌دانم کمال امتنان خود را از زحمات ایشان ابراز دارم.

همچنین بر خود فرض می‌دانم از راهنمایی‌ها، تشویق‌ها و حمایت‌های بی‌دریغ و مؤثر فاضل فرهیخته جناب آقای دکتر داودی که در شکل‌گیری این پروژه، ادامه و اتمام آن مانند همیشه بی‌بدیل بودند، از عمق وجود تشکر نمایم. بدون شک اگر این حمایت‌ها نبود،

این اثر در میانه راه دچار آفت کج‌فکران و بی‌انگیزگی همکاران می‌گشت، اما هر بار که روند کار در محضر ایشان ارائه شد، عزم ما بر پیشبرد کار مصمم‌تر گشت. بدون شک تکمیل آنچه عرضه شده است، نیازمند نقد دلسوزانه همه اندیشمندان حوزه بانکداری اسلامی و ارائه طریق برای ارتقای آن است. در پایان این نکته را شایسته تأکید می‌دانم که تمامی کاستی‌های این مجموعه متوجه شخص بنده است و امیدوارم همه کارشناسان و صاحب‌نظران این حوزه، با دیده ارشاد، مرا از راهنمایی خود بهره‌مند سازند. از پیشگاه حضرت بقیةالله الاعظم هم تقاضا می‌کنم این اندک را پذیرا باشند.

محمدجواد محقق‌نیا

ربیع‌الثانی ۱۴۳۵